

A rózsza

Nem lelsz annyi virágot a lágy Zephürosz simogatta
réten, hogyha pazar kincseket ont a tavasz,
mint, Dionüsziosz, itten ahány nemes ifjat! A testük
khároszi–küpriszi kéz műve: megannyi szobor!
Nézd, Milésziosz az, ki a legszebb lett valahány közt:
illatozó szirmú rózsza, ahogy kivirul...
Még nem sejti: a szirmot a hőség összeaszalja,
s rút lesz, mint ragyogó arca, ha szőr lepi majd.

Csehy Zoltán fordításai

Végel László

ANYÁD A FÖLDEKEN SZÉTDOBÁLT FEHÉR INGEKRE EMLÉKEZIK

A kisebb-nagyobb megszakításokkal immár tíz éve tartó etnikai háború és polgárháborús feszültségek, a versailles-i Európa-történet agóniája, a jaltai világkép széthullása s mindezek következményeként a hetvennyolc napon keresztül tartó NATO-légicsapások motívumai együttvéve határozzák meg a néhai Jugoszlávia és a jelenlegi Szerbia ezredvégi hétköznapijait. Szerbia tehát mégis európai szimptomá: a peremvidéken fogalmazódott meg a XX. századi Európa minden következetlensége, és ide veti árnyékát a XXI. századi Európa minden kétértelműsége. Európa ez is – de a fonákja.

Az EXTERRITÓRIUM története – amelynek része az itt következő szöveg – sok ponton kezdődik tehát: 1918-ban, 1941-ben, 1989-ben, 1991-ben, 1999. március 24-én, a NATO-bombázások első napján, s nem tudni pontosan, hol kezdődik a majdani vége, és milyen lesz ez a vég. A sokszínű történetszálak azonban auto-

nóm életszemléletet, életfelfogást alakítottak ki a Balkán embereiben, amelyek már túlmutatnak a politikai és történelmi meghatározásokon: az emberi sorsok, hitvallások öntörvényű alkotóelemei lettek.

A hetvennyolc nap alulnézetből tárta fel, hogy milyen volt ebben a régióban a század. A tömegsírok és a hazafias pátosz, az egész világgal való dacos szembeszegülés és a kivételes nemzeti küldetéstudat által szegélyezett hétköznapi élet távolról szemlélve irracionálisnak és teljesen anarchikusnak tűnik. Középről tapasztalva az eseményeket és a történéseket viszont kiderül, hogy az egyszerű ember mindennapjaiban a gonosz elvesztette auráját, magától értetődővé vált, majdnem természetessé, amelyben a bíraskodás abszurd jelleget kapott; olyan helyzet ez, amelyben Istennek egy közönséges tyúkperben kell igazságot tennie. Ez az egyszerű ember ártatlannak vallja magát, és azt hiszi, hogy a nemzeti érdekekkel összhang-

ban levő igazság ismételten győzedelmeskedett, és katarzisz nélkül éli az életét.

A szerző mintegy tizenöt ívnyi terjedelmű kézírata, az EXTERRITÓRIUM e hetvennyolc nap személyes élményei nyomán tekint át azokat az utakat, szellemi alapokat, kollektív értékrendeket, amelyek felháborították és megrendítették Európát. A kézirat ebben az értelemben részét képezi annak a ciklusnak, amely a LEMONDÁS ÉS MEGMARADÁS-ban (1992) a nyolcvanas évek robbanás előtti helyzetképét adja, majd a WITTGENSTEIN SZÖVŐSZÉKE (1995) és a PEREMVIDÉKI ÉLET (2000) című köte-

tekben a kilencvenes évek elején történő kibontakozás nyomasztó személyes látleteit írja le. Az EXTERRITÓRIUM a kulmináció állapotrajza, az esszépróza főszereplője a hétköznapi tömeg, amely nem képes megszabadulni a múlttól, és képtelen szembenézni a jövővel. Ebből a csapdahelyzetből kiderül, hogy a hetvennyolc nap története valójában csak egy állomása annak az útnak, amely a versailles-i Jugoszlávia létrehozásával kezdődött, Jugoszlávia szétbomlásával és az ezzel járó szerb nemzeti traumák kibontakozásával folytatódott.

Kétheti nyugalmas szabadkai tartózkodásod ellenére közérzeted rosszabbodott, légtérben vergődöttél, mint akiről megfeledkeztek a jó vagy a rossz dolgokhoz láncoló hatalmak. A Soros-irodából jelentették, hogy rövidesen beindul a mindennapi munka, tehát napjaid egy részét munkahelyeden töltöd majd el. Szabadkai ismerőseid marasztaltak, aggódtak érted, hogy Újvidéken eleven célpont leszel. Nem akartál erre gondolni, inkább beletörődtél az érzéstelenítő fatalizmusba, ami nem volt nehéz, hiszen a tétlenség, a szellemi munka hiánya fokozatosan közömbössé tett. Könyvet már hetek óta nem vettél a kezvedbe, írni nem bírtál, belsőleg eltunyultál, mert megfeszülten figyelted a külvilágot.

Úgy határozta, előbb Szenttamásra utazol, annál is inkább, hiszen anyádat – naponta telefon-összeköttetésben voltál vele – rövidesen orvosi ellenőrzésre kell vinned. Előtte ott töltesz néhány napot, legalább addig, amíg nem kell naponta bejárnod a munkahelyedre. Tartottál az orvosi ellenőrzéstől, töprengtél is azon, hogy talán el kelletne halasztani, hiszen az újvidéki utazás nagy kockázattal jár. Mi lesz, ha útközben elkap benneteket a légiriadó, vagy bombák hullanak a közeletekben? Biztos voltál benne, hogy anyád rohamosan gyengülő szíve nem bírja ki a sokkot. Te leszel a felelős mindenért, csakis te.

Számítalanszor álltál hasonló dilemmák előtt, sokszor kérdezted magadtól, szabad-e vállalnod a kockázatot, legtöbbször egy-egy cikk megjelenése előtt, hiszen a következményeket nemcsak te viseled majd, sejtetted, hanem a gyerekeid is. Ezáltal azonban az anyád életét kockáztattad, bárhogyan döntesz, a lelkiismeretteddel nehezen számolsz majd el. Hiába bizonygatnád jó szándékod, úgysem találnál megnyugtató magyarázatot. A jó szándékkal való kérdés ezekben a napokban végleg lejáratta magát. Aki a körülményekre hivatkozott, az a kényszerrel igazolta magát, aki a kényszerben talált igazolásra, az a személyes erkölcsi felelősségtől menekült. Aki mindent a muszájra háritott, az a saját becsületére egy cseppet sem adott.

A halasztás kockázatos, bizonygatta az orvos, a háborús napokban a gyakoribb ellenőrzés életbevágóan fontos. Szakszemponthból bizonyára igaza volt. De újra felrém-

lett előtted, létezik szakmán túli igazság is, mivel az út olyan kalandosnak ígérkezett, hogy több kárt okozhatott, mint amennyi előnyt a szakma ígért. De, mint általában lenni szokott, meghajoltál a szakma tekintélye előtt, szereztél benzint, egyik ismerősöd felajánlotta, kocsijával Újvidékre szállít benneteket. Muszáj tehát felkészítened anyádat az útra.

Délután toppantatok be Anikóval, a falusi utcában a napfény bronzvöröse búcsúzott a háztető cserepeitől, a ház előtti gyepp szép sűrű volt, nem ártott neki semmi. Félénken nyomtad meg a kilincset, mint mindig, ha hazajöttél, de megpillantva az udvart, megfélekedtél a lámpalázadról. Anyád azon nyomban a veteményeskerttel, a csirkékkel dicsekedett. Mellékesen megjegyezted, hogy a jövő héten Újvidékre utaztok az orvosi ellenőrzés végett. Mintha nem hallotta volna, bevezetett a konyhába, másról beszélt, süttöt-főzött, tüsténkedett. Megróttad, figyelmeztetted, inkább pihenjen, mondtad. De éppen ezt kerülte, tüsténkedett, hogy ne gondoljon semmire. Fialat, egyhetes csibéket hozott ki a keltetőből, azokat kell etetnie, kell majd a hús, jelentette ki magabiztosan. Büszkén mutogatta: a kamrában elegendő cukrot, olajat, lisztet halmozott fel, tehát lelkiismeretesen felkészült a háborúra. Sokkal körültekintőbb volt, mint te. A legfontosabb a só, mondta, ad belőle neked is, tette hozzá jelentősegteljesen. Ő már átélte egy háborút, tudja, mit jelent a só.

Csak estefelé nyílt meg a szíve, de nem a háborúra panaszkodott, vidáman adta elő, hogy a gépek zúgását vagy a bombarobbanásokat hallva menten a kertbe rohant, onnan figyelte, mi történik az égen. Csillogó szemmel mesélte, hogy néhányszor még a repülőgépeket is látta. Éjszakánként felriadt, kiszaladt a kertbe, és az eget kémlelte. Ha az ég borús volt, félt, ha csillagos volt, megkönnyebbült. Az első szenttamási éjszakád mennyboltozata csillagos volt; amint felbúgott a sziréna, anyáddal és Anikóval kirohantál a kertbe. Anyád gyerekes örömmel mutogatta az Esthajnalcsillagot és a Göncölszekeret. Anikó egy fényes léggömbre emlékeztető, hol vörös, hol zöld fényt sugárzó égitestet keresett, a repülőgépeket irányító szatellitot. Neked úgy tűnt, a mennyboltozat valamelyik távoli pontján gépek zúgnak, de nem voltál benne biztos, a tágas égbolt elnyelte a veszélyt. A szabad ég alatt állva parányinak érezted magad is, a bombákat is.

Anyád kíváncsian fürkészte a szatellitot, végre a diófa lombja mögött megpillantotta, örült, mint egy gyerek. Anikó és te már elfáradtatok, ő azonban még mindig kinn ácsorgott a pázsit közepén, mintha megbabonázta volna a végtelenség, amelynek a gyilkos fegyverek visszaadták eredeti, delejes természetét. A konyhaajtóból figyelted a csillagos égbolt alatt ácsorgó anyádat, meg sem mertél moccani, nem akartad zavarani a nyugalmát.

Azon az estén megértetted, miért érezte magát legjobban a kertben, szemben állva az égboltozattal és a veszedelemmel. Az utcára nem lépett ki szívesen, amióta a háború tart, a szomszédok gyanakodva néztek rá; a minap is az egyik boszniai szerb menekült rákiáltott: ne örüljön, úgysem jönnek be a magyarok. A Horthyt várja, ugye? De hiába várja! Az oroszok bejönnek, újra, mint '45-ben. Az a baj, hogy az oroszokat elüldözte a szerbfaló Tito. De visszatérnek újra, fényes rakétákkal érkeznek, meg atombombával. Úgy jönnek, mint '45-ben, hogy megadják a kegyelemdőfést a fasizmusnak. Egy kivételtől számolt be anyád, az átellenben lakó fiatalemberről, akinek a nagyapja is ugyanabban a házban élt, ahol most az unoka kávépörkölőt nyitott. Ha anyád a boltba ment friss kenyérért, hangosan köszönt neki, s hetente egyszer frissen pörkölt kávéhozott, még pénzt sem fogadott el érte, habár a kávé – a cigaretta mellett – a legnagyobb hiánycikknek számított.

Az igazat megvallva, magyarázta, azelőtt sem lépett ki szívesen az utcára, hiszen már alig maradt ismerőse, sokan meghaltak, sokan pedig Magyarországra költöztek át. Sorolta a neveket, mind Magyarban vannak, mondta. Először az utcátok és környékének régi lakóit vette számba, aztán a falubéli ismerősöket. Mind áttelepült, eladta a házát a boszniai szerb menekülteknek, nem bánták, ha áron alul is, csak mentsék családjukat. A neveket hallva meghökkentél, nem először hallottad a névsort, anyád mindig fontosnak tartotta felsorolni az áttelepülők és a halottak neveit, te mégis mindig újra meg újra elképedtél, mert folyton nőtt a lista, egyre több gyerekkori osztálytársad, barátod hagyta el az országot. Magadban beméred, Magyarországon már jóval több ismerős földi él, mint a szülőfaludban. Ha így folytatódik, akkor a következő érettségi találkozón, ha megtartjátok egyáltalán, csak ketten-hárman ültök majd a hosszú asztal előtt.

Anyád kérdően nézett rád, válaszodat várta, a kávécsészét forgatta a kezében. A hosszú, kínos csönd után végül a mellednek szegezte a kérdést. Mondd, fiam, te miért maradtál itt, miért nem léptél meg idejekorán, akkor most nekem is könnyebb lenne. Mire vársz még? Gyerekkorodban ugyanilyen meggondolatlan voltál. Azt a dorgáló hangot ismerted fel, amire gyermekkorodból nagyon jól emlékeztél. Akkor oktatott ezen a hangon, ha rossz fát tettél a tűzre. Győzögetted, hogy nincs nagy veszély, rövidesen vége lesz a háborúnak, de ő bizalmatlanul csóválta a fejét. Ő jobban tudja. Meg-elevenítette a partizánok bejövetelét, 1945 őszén ugyanazt tették a magyarokkal, mint most az albánokkal.

Tíz éve talán, hogy a múlt emlékei feltörtek belőle, váratlanul, egyszer s végérvényesen. Részletekbe menően leírta a szenttamási tömegsírok helyét, kit gyilkoltak meg az utcából ártatlanul. Rendületlenül sorolta a neveket, túlnyomórészt fiatalokét, kubicosokét, napszámosokét, béreseket. A pór nép volt a kommunizmus első áldozata, a gazdagok vagy a bűnösök pedig, mint mindig, időben kereket oldottak. Az új kápolna egyik felét szintén tömegsírra emelték, mondta, ott rokonaink is vannak. De Turián is van egy, meg a Verbász felé eső határrészben is. Az utcabelieket ebbe dobálták bele.

Egészen pontosan emlékezett arra a napra. Barátnőjével kora reggel elindultak, hogy megnézzék a bosztánt, így nevezték azt a darabka földet, ahova krumplit, zöldbabot, tököt vetettek, csak annyit, hogy legyen a konyhára. Vége a háborúnak, gondolták, kiballagtak a mezőre, hogy széjjelnézzenek; a bosztánra ugyanis a lányok vagy az asszonyok viseltek gondot. Útközben szétszórt ingekre találtak, aztán puskalövéseket hallottak. Lélekszakadva menekültek haza; először még apádnak sem merete bevallani, mit látott; nem értette, mi megy végbe, nem sejtette, hogy a háborúnak még nincs vége.

Nem figyelmeztette senki, mi történik a mezőkön, az elhagyatott temető környékén, de szöget ütött a fejébe, hogy napról napra egyre több férfi hiányzik az utcából. Elvitték, sepegték a közeli hozzátartozók, s tehetetlenül széttárták karjukat; nem merték hangosan kimondani, hogy meggyilkolták őket. Ezt tette az utca népe több évtizeden át: széttárta a karját, és lehorgasztott fővel várta, mit hoz a holnap. Évtizedeken keresztül hallgatott. Nem tett szóvá semmit, csak a karját tárta szét, magába fojtott s már régen megbocsátott mindent.

A németek még rosszabbul jártak: mind elüldözték, munkatáborba hurcolták őket. Azoknak, akik túléltek, egy nap azt mondták, csomagoljanak össze, és betuszkolták őket a marhavagonokba. Irány Németország! Csak azt vigyék, ami a kezükben elfér.

Később mentek maguktól, boldogok voltak, ha engedték őket. Amikor anyád erről beszélt, megvillant előtted egy másik kép. A baranyai magyaroknak, a kórógyiaknak is azt mondták, csak annyit vihetnek magukkal, amennyi egy szatyorban elfér. Több száz évvel ezelőtt török csapatok portyáztak Kórógy környékén, de megkímélték a kis református falut, a szerb szabadcsapatok nem ismertek kegyelmet: azt mondták, csak annyit vihetnek, amennyi egy szatyorban elfér.

Aztán arról a rádióról mesélt, amit kutyaólnak keresztelt el, mert tényleg olyan volt, mint egy kutyaól, picinyke kis kivilágított skálával. Apádnak ajándékozta egy német ember, a kerteken keresztül hozta, azt tanácsolta apádnak, dugja el, ássa el jó mélyre, a rádiónál nincs nagyobb kincs a háborús időkben. Ő '45-ben megtanulta a leckét, a háború nem fejeződött be. Igaza volt, a győztesek gátlástalanul folytatták a háborút. Bevagonírozták a svábot, és kiteszítették az anyaországába. Jó néhány évvel később apád kiásta az elvermelt rádiót, s a család boldogan vette körül. Abban az időben nagy szó volt egy rádió, az utcáiban csak néhány tehetősebb gazda dicsekedhetett vele. Te felkuperodtál az asztalra, hogy a rövidhullámon beállítsd a Szabad Európát. Szüleid még azt sem árulták el, hogy a rádió egy sváb ember ajándéka. A németekről nemigen beszélt senki. Egyszerűen eltűntek. Háromszázezer német tűnt el? Ötszázezer? Senki sem tudja már. Tabu téma lett ez is, akárcsak a magyar tömegsírok. Kollektív büntetést róttak ki rájuk azok, akik most felháborodva tiltakoznak a kollektív büntetés ellen.

Fájó sebeit a kilencvenes években tárta fel anyád. Évtizedeken át magába fojtotta, akárcsak az apád. Az ingek fehérek voltak, hajtogatta kitartóan, mert valamiért ennek különlegesen nagy jelentőséget tulajdonított. Miért öltöttek magukra az áldozatok fehér inget, töprengtél magadban. Az egyetlent, az ünneplőt. Amiben nőültek vagy nőszülni akartak. Vajon tudták-e, hova hurcolják őket? Anyád új arcát ismerted meg, ráébredtél, hogy előbb vagy utóbb neked is lesz elszámolnivalód. A világ egy pillanatban majd elhallgat, csak az emberek széttárt karja emelkedik fel a levegőbe, mintha tovaszállni készülödnének. Elnémultak régen, de neked meg kell szólalnod, úgy, mint az anyádnak. Legalább a legutolsó pillanatban meg kell szólalnod.

Egyszer megkérdezted, hogy miért titkolódzott erről előtted ennyi esztendőn keresztül, miért várt a legutolsó pillanatra. Csak annyit válaszolt, hogy nem akart terhelni, de feltételezted, ennél sokkal többről volt szó, hiszen egymás között sem idézték meg a múltat: a rokonok között sem esett szó róla, hallgatásba merültek, mint a sír. Sejtetted, hogy félelemből tették, de a széttárt karú emberek mégis hősök voltak, a lehetetlenre vállalkoztak, vagyis el akarták felejteni a történelmet. Neked könnyebb volt, hiszen nem volt mit felejtened, nem nyomasztott semmiféle teher. Naívan és ártatlanul léptél be a világba, úgy távoztál a szülői házból és indultál Újvidékre, hogy semmiről sem tudtál; nem is sejtve, nemzedéked lesz a jaltai kísérleti lombik leghálásabb alanya. Aztán összedőlt ez a világrend is, láttad, hogyan sírják most vissza a régit. Egyik kiábrándulásodból a másikba botorkálva gyűjtögettél össze némi ismeretet a múltból. Nehezen összeilleszthető történelmi szilánkokból állt össze a kép, amellyel nem tudtál mit kezdeni.

Az ártatlanság kora lezárult, de amikor pont került a végére, kiderült, hogy túl sokáig tartott, és megbocsáthatatlanul meddő volt. A berlini falak ledöntése után az is kiderült, hogy sziszüphoszi erőfeszítéseid inkább komikusak voltak, mint hősiesek. Talicskáddal homokhegyre cipelted a homokot, s mire feleveckéltél, talicskádból elillant a homok. Még a hiábavalóság érzése is komikussá vált. Aztán a hirtelen jött szélviha-

rok elseperték a homokhegyet. Eltűntetett, elmosódott, elfelejtett nyomvonalakon tántorogtál vissza a múltba, amelyről először fogalmad sem volt, aztán idegenkedtél tőle, végül a megdöbbenéstől dermedten farkasszemet néztél vele. Megismerted a múltat, amely eleddig ismeretlenségbe rejtve megalázott és sanyargatott. Mostantól nem menekülhetsz előle, behajtja rajtad adósságodat. Bárhová rejtezzél is, hallod a tankok dübörgését, vagy – ami még rosszabb – a háborús szólamokat. A koszovói, a horvátországi, a boszniai tömegsírok a bácskaiaknak felelnek vissza, s aggódva gondoltál arra, hogy ezzel az átkozott térképpel még nem zárult be a kínos hallgatással övezett bűvös kör. Miért hallgattak szerb barátaid évtizedeken keresztül a bácskai tömegsírokról, miért hallgattak azok az értelmiségiek, akik az egyenlő jogokról és a polgári értékekről beszéltek? Pár kivételtől eltekintve, akiknek a hangja gyorsan elveszett, miért hallgatnak Szarajevóról, Srebrenicáról, Vukovárról és a száznál is több koszovói tömegsírról? Miért bizonygatták, hogy nemzetük sohasem sértett és bántott más nemzetet? Ez is a múltadhoz tartozik: a mások hallgatása.

Miért hallgattak minderről azok, akik ma a rendszer ellenfeleiként a szerb nemzet kollektív büntetése ellen emelik fel szavukat, hiszen erre csak azoknak van erkölcsi joguk, akik ismerik a bűntudatot. Meglehet, hogy nincs kollektív bűn, de ha mindenki hallgat a bűnről, akkor nemcsak személyesen válik cinkossá, hanem a bűn is kollektív méreteket ölt,

Remélhetően jönnek majd újabb nemzedékek, akik megtörik a hallgatást. De jönnek-e?, kérdezed, hiszen csak azt láttad, hogy távoznak. Az ifjúság színe-java menekült Szerbiából. Zarándokoltak azokba az országokba, amelyeket itt fasisztának neveznek, azt sem tartod kizártnak, hogy ettől a gyűlölködéstől menekültek. Ők sohasem fognak megszólalni ebben a perben, vándorbottal a kezükben a személyes családtörténetbe oltják be a katarzist. Megmenekültek, tehát autót vesznek és nosztalgiáznak majd, lassan eltompul a fájdalomuk. Időnként a hazára gondolnak, és megbékélnek vele. A maradék pedig alibit keresnek. A legrosszabb azoknak lesz, akik nem fogják ezt megtalálni, de mégis hallgatásra lesznek ítélve. Pár évvel ezelőtt még lehet, hogy lelkiismeret-furdalással járt eltávozni, ma lelkiismeret-furdalást jelent itt maradni.

Csak az vigasztal, hogy az unokát kimentetted – folytatta anyád a '45-ös történetet. Máskülönbén már régen elcipelték volna katonának, azt tenné, amit a többiek. Tömegsírokat ásna. Arra céloz, hogy gyilkos lenne a fiad. Ott, igen, ott délen. Hány szülőnek kell ezzel a tudattal viaskodnia, miközben nagy szerencsének tartja, hogy élve visszajött a gyermeke. Onnan. Hogy józan eszét megőrizze, ki kellett vernie a fejéből, mit művelt a fia a harctereken. Ha kudarcot vall, megkezdődik a kölcsönös vádaskodás, hiszen a fiúk bűne az apákra hull vissza.

Jó, hogy megjött az eszed, folytatta, és a fejét csóválta. Csutkával megrakta a tűzhegyet, nemsokára kész lesz a vasárnap leveles. Igaz, nem vasárnapot írtak, de már régtől fogva az volt a szokás, hogy ha hazavetődsz, először is gyermekkorod vasárnap ebédjét találja fel. Sohasem tudta, meddig maradsz, talán azért. Elkészítette a tyúkhúslevest, a paradicsom- vagy meggyzószt, a kirántott csirkét, a keletkalácsot vagy a francia krémet. Soha sem tudta megérteni, miért követelt a fiad szilvás gombócot vagy barátfülét a kirántott csirke helyett.

Főzés közben rendszerint politizált, megdorgált, útbaigazított; ezúttal részletesen előadta, hogy mi zajlik Koszovóban. Egykönnyen rájöttél, pontosan tudja, mi történik ott, tömegsírokba vetik a meggyilkolt albánokat. Boszniában nagy csoportokban, Ko-

szovón pedig kicsiben, magyarázta. Pedig hogy szeretted volna elérni, hogy legalább erről ne essék szó köztetek. Titkoljátok ezt is, mint ahogy hosszú évtizedeken át a magyar tömegsírokat titkoltátok.

A kertben kapálgató, gyomlálgó anyád tudta azt, amiről a társadalomnak, úgy mond, nem volt semmiféle tudomása. Nem tudtak róla, a hatalom eltitkolta, bizonygatták az ellenzéki patrióták. Anyád az utcabeli rendőrrel mesélt, aki egy hónapon át odalenn teljesített szolgálatot, majd öt kiló aranyat hozott és rengeteg márkát, a felesége dicsekedett, az albánok évtizedeken keresztül fosztogatták a szerbeket, csak ezt vette vissza a férje. Ami jogos, ugyebár. Új házat építenek belőle. Emeleteset. Legalább tíz szobával, hogy legyen. Egy nagy nappali, egy vendégszoba, három gyerekszoba, három hálószoba, konyha, fürdőszoba, hogy legyen. Meg egy nagy pince. Kerül, amibe kerül, most van miből.

Anyád feltálat, ráérősen szedtél magadnak a levesből. Anikó felvágta a kenyeret. Az orvoshoz sem megyek, bökte ki végre anyád nekibátorodva. Apránként kanalaztad a levest, úgy tettél, mintha nem is hallottad volna. Nem mondhattál neki semmit, nem jelenthetted ki, hogy a javát akarod. Jobb, ha nem szólsz, gondoltad, nem ecseteled a többi veszélyt, bizonyára ő is tudja, te is tudod; legjobb, ha a szülők és a gyermekek nem mondanak el egymásnak mindent. Maradjon minden továbbra is úgy, ahogy eddig volt a családotokban.

Ő sem feszegette a kényes témát, talán megijedt, hogy messzebbre ment a kelletnél, ezért megint a kertre terelte a szót. Fájt neki, hogy a fele kertet felesbe kellett kiadnia. Ahol azt idegenek művelik, ott nagy baj készülődik. De a másik felét szép rendben tartja, dicsekedett, sokkal inkább rendben tartja, mint az apád annak idején. Nagyítóval keresheted a dudvát, egy szálát sem találsz, ismételtette. Persze mindig akadt gyomnövény és gízgaz, de ezt nem volt szabad észrevenni, hiszen apád halála után mindig rajta akart túltenni. Ő gondosabban műveli a kertet, hitegette magát. Büszkén szépítgette a házat, új kaput csináltatott, vagy rendbe hozatta a kerítést. Jobban sikerült, mint ahogyan apád kiókumlálta, mondogatta akkor is, ha legalább egy téglát áttett egy másik helyre. De azért arról is gondoskodott, hogy ne változtasson sokat az udvarban, a házon. Maradjon minden a régiiben, csak annyit változtatott, hogy a szomszédok lássák a keze nyomát.

Apád halála után kötetlenül politizált – csak azt mondja, amit apád előre megérzett, bizonygatta közben –, végre ő vitte a szót, kizárólag persze téged oktatott, mert nem akadt más, akivel őszintén beszélgethetett volna. Ha netán ellentmondtal, rögvest apád tekintélyére hivatkozott; vele bezzeg nem feleseltél, duzzogott sértődötten. Hagyjuk a politikát, kérlelted többször, csupán azért, hogy ne izgassa fel magát. A nagyapádtól örököltem; lánykoromban az ablak alatt hallgatóztam, mert nála jöttek össze a kommunisták; kiküldtek az utcára, nehogy valaki hallgatózzon az ablak előtt, mondta jelentőségteljes hangszúllyal. Tudta, hogy a nagyapádnak sohasem fogsz ellentmondani, hiszen ő adta a kezedbe az első könyvet, tőle kaptad az első történelmi leckéket, kinn a kertben nyaranként a subán aludtatok, és kémlelted figyelmesen az eget, mint most, a háború alatt.

Sokszor kérlelted, költözzön Újvidékre, a lakásod tágas, többet lesztek együtt, itt magányosabb, mint ha átköltözne. Nem volt hajlandó, nem hagyta el Szenttamást, ahol egyre idegenebbnek érezte magát. Hallani sem akart róla. Inkább a kertbe hátrált vissza. Annak nagyon örült, ha Budapestről nemesített veteménymagot hoztál, ő

pedig kísérletezett velük, termelte a paradicsomot, a paprikát, a hagymát, amiből annyi feleslege termelt, hogy nem tudta kinek elosztogatni. A gyerekeknek, az unokáknak termelt, de az unokákat messzire vetette a sors, te pedig nem bírtad Újvidékre cipelni a sok zöldséget, paradicsomot, sárgarépát, krumplit...

A háború idején a veteményeskertben gyönyörködött, oda menekült, ahol egészen parányinak érezte magát, ahol talán azzal vigasztalódott, hogy nem az emberek büntetik, hanem a természet, amit sokkal könnyebben elviselt volna. Arra gondolt talán, hogy még a leggonoszabb természet is igazságosabb az embereknél, mivelhogy őt valójában nem a légitámadások nyugtalanították, hanem az azt megelőző események, melyek elől a kertbe menekült, abból az utcából, amelyikbe beleszületett. Már akkor kezdett nyugtalanodni, amikor a szomszédasszony Milošević fotóját rakta ki a tisztaszoba falára, és felháborodott azon, hogy anyád továbbra is csak a családi fotókkal díszítette a falat. Ő majd megvédi a szerbeket, mutatott a fotóra nagy áhítattal a szomszédasszony. Továbbra is elhalmozták egymást ünnepi kalácsokkal, megtárgyalták az utcabeli pletykákat, de a szomszédasszony egyre gyakrabban emlegette, hogy a kisebbségek a tönk szélére juttatják Szerbiát. Anyád felvetette a fejét, nem értette, mit akar mondani. A szomszédasszony hirtelen zavarba jött, nyelt egyet, hiszen ő sem értette pontosan, mit mondott. Annál inkább, mert egyik veje horvát volt, s ha a Szerémségben élő lányát látogatta meg, úgy anyádra bízta háza kulcsát, ami a legnagyobb bizalom jelének számított. Nem rád gondoltam, törte meg a csendet a szomszédasszony, s felhörpintette a kávé, mintha mi sem történt volna. Csak azt mondta, amit mindenki mondott, vagy amit az újságban olvasott és a tévében hallott. Rövidesen ő is elmaradozott, talán attól tartva, hogy megszólják az utcában. A vejével is összeszólalkozott, kiderült ez abból is, hogy az unokái sem jártak többé hozzá. Ezután a konyhában magányosan iszogatta a reggeli kávéját, anyád pedig szorgalmasan irtotta a gyomot, ami képtelen vállalkozás volt, mert a környező kertek annyira el voltak hanyagolva, hogy egyszerűen lehetetlen volt gátat vetni a gízgáznak. Néha a szomszédos kertbe pillantott, ott guggolt a szomszédasszony, aki ugyanolyan buzgalommal irtotta a gyomot. Ha a kutya ugatott, akkor kiegyenesedett, szigorú tekintettel méregette az utcai kaput, mintha a kert biztos fedezékéből akart volna védekezni az ismeretlen alkalmatlankodó ellen. De nem lépett be senki, csak valaki elsétált a ház előtt.

Ebéd után kiléptél az első udvarra. Legeltetted a szemed a ház előtti gyepen, anyádnak nem kellett gondoznia, nyírnia, mint neked, fűnyíró sem kellett, csak betereelte a tyúkokat. Megbámultad a kertet, megszemlélted apád műhelyét, minden a helyén állt, úgy, ahogy apád ott hagyta őket. Az Újvidékre költözésed utáni négy évtizedben csak néhány apróság változott a portán. Szüleid betemették az artézi kutat, ők is rákapcsolódtak a városi vízvezeték-hálózatra, az egyik mellékhelyiséget pedig kádas fürdőszobává alakították át. Csak a telefon körül tört ki a perpatvar. Apád semmi áron sem akarta bevezetni a telefont, mert túl nagy fényűzésnek tartotta. Anyád kardoskodott, bizonygatta, hogy a telefonnak köszönve állandó kapcsolatban lehetnek veled, de apád egy tapodtat sem engedett. Szóba sem kerülhet! Apád halála után anyád első dolga volt, hogy bekapcsolja a telefont, de akkor már nehéz volt vonalat kapni. Rágtá a helyi postafőnök fülét, betegségére hivatkozott, szaladgált az orvosokhoz, hogy adjanak ki számára megfelelő igazolást. Azok megadták, de hiába. Valaki fölvilágosította, protekció kell, s akkor megy minden, mint a karikacsapás. De hiába halmozta el a helyi postafőnököt ajándék csirkével, ügye egy tapodtat sem haladt előre, erre téged

vett elő. Szerezz neki protekciót, követelte. Hosszas utánajárást követően bekapcsolták a telefont, anyád boldogan újságolta a nagy eseményt. Csilingelt a hangja, mint egy gyereké. Úgy érezte, nagy igazságtalanságot tett jóvá. Az artézi kutat sajnáltad. Tavasztól késő őszig minden áldott reggel három hordó vizet kellett kimeregetned a kútból, a vízzel, ami estig fellangyosodott, esténként locsoltad a veteményeskertet. Ez volt a munkád, cserébe hetente kétszer apádtól pénzt kaptál mozijegyre, meg fagyira vagy süteményre a mozi melletti albán cukrásznál.

A műhelyben porosodott a fiad kerékpárja, neki vette anyád, hogy csavaroghasson a faluban, ha hazajön vendégségbe. De – katonaköteles lévén – már öt éve nem ült rajta, nagyanyját sem látta azóta. Most már tudjátok, hogy nem is lép be ebbe a házba, de azért a kerékpárt senki sem használhatta; az unokáé, figyelmeztetett anyád, ha né tán éppen azt a kerékpárt vetted a kezedbe, hogy bekarikázz a városközpontba. A műhelyben rozsdás szerszámok, szögek, a sarokban pókhálós pléh- és dróttekeres. A másik sarokban egy kotla, valamikor disznóvágáskor használtátok, évente egyszer-kétszer. Egy talicska, mellette a leszerelt kereke. Nyomasztó jelenet, amelyből kiolvasható minden, ami jönni fog. Tisztaszobák, konyhák, traktorok, morzsolók, pajták, kamrák, nagykapuk, talicskák, mind erre a sorsra jutnak előbb vagy utóbb. Limlom lesz ez a világ, amelyben éltél.

Toporogtál az udvar közepén, kettő után a szirénák felsüvöltöttek, figyelmesen kémlelted az eget, de egy bombázó sem tűnt fel. Anyád melléd állt, két kezét a csípőjére helyezte, mintha segíteni akarna. A nap szórta rátok aranysugarát, a levegő meg sem rezgett, csak egy báránnyelű csavargott az égen. A riadó után néha órák múlva jelentek meg a gépek, néha viszont óriási magasságban áthasították a Pannon síkság égboltozatát. Csak éppen áthasították, még az ég sebét sem láttad. Talán olyan volt az a seb, mint amikor megpattan a kristálypohár. Szenttamás határában meredezett a magasba a Szerb Rádió és Televízió egyik átjátszótornya, azt már bombázták néhány alkalommal. De más okból is zuhogtak a bombák. A bácskai falvak ugyanis tele voltak radarral. A katonaság az iskolákban, az óvodákban rejtezkedett, a radarokat pedig az utcákon, a lakóházak tövében helyezték el. Azokba az utcákba, melyeknek a közelében iskola, kultúrház volt, rendszerint elmozdítható radarokat telepítettek, a katonai egységek pedig egyfolytában vándoroltak. Több faluban és városban a lakosok állandó ügyeletet tartottak, hogy legalább idejében értesüljenek, leselkedik-e rájuk veszély. Ilyenkor a civilek vitába bonyolódtak a katonákkal, duzzogtak, elégedetlenkedtek, miért éppen őket hozzák életveszélyes helyzetbe. Miért nem a másik falut vagy a másik utcát? Szerencsére a falu végén, ahol a szüleid háza van, nem volt semmiféle fontosabb létesítmény, a kaszárnya is távolabbra esett, az óvoda is, az iskoláig pedig vagy másfél kilométert kellett gyalogolni.

Kinn az utcán csönd honolt, anyád mesélte, hogy a szirénaszó után az utcabeliek székekkel, sámlikkal az utcára vonultak, és késő estig némán lesték az eget. Akkor érezték magukat a legnagyobb biztonságban, ha csoportosan üldögéltek. Kiléptél a kapun, először e pár nap alatt. Tényleg úgy volt, a padokon üldögéltek az emberek, és kémlelték a lassan sötétedő égboltot. Az átellenben levő kávépörkölőt látogattad meg, magadon érezted a kíváncsi tekinteteket. Ilyenkor mindenki mindenkit megfigyel. Beléptél a kis szobából átalakított üzletbe, a boltos felugrott, kitörő örömmel fogadott. Ismerte az apádat, te is ismerted az övét, kinn az utcán gyerekként sokat sakkoztatok annak idején. A nagypajára is emlékeztél. Szabad idejében horgászott, a zsákmányból

nektek is jutott. Apád egy időben nyulat tenyésztett, te vitted át a megnyúzott nyulat a szomszédba. Cserébe a halért. Ilyenkor még borralalót is kaptál. Ne áruld el az apádnak, mondta hunyorogva a nagypapa. Ő is meghalt, röviddel később a fiát elvitte a leukémia, maradt az unoka. Öt-hat évvel vagy fiatalabb nála.

Az üzletre panaszkodott, nincs kávé, nincs mit pörkölnie, árulnia, az adót pedig fizetnie kell. Ezek az idők csak a szélhámosoknak és a naplopóknak kedveznek. Úgy beszélgettetek egymással, mintha tegnap váltatok volna el. De akaratlanul is megszegted az íratlan játékszabályt, megköszönted neki az anyáddal való bánásmódot, csak legyintett. Szóra sem érdemes, mondta. Mindketten zavarba jöttetek, szótlánul bámultatok egymásra. Sörrel kínált, nem kértél. Ő sem töltött magának, árván állt egymagában a sörösüveg meg a két pohár a pulton. Azt akarom mondani, hogy nem csak az üzlet megy rosszul, az emberek romlottak meg, bökte ki. Szerencsére nem mindenki, vigasztaltad.

Pár nap múlva, kora reggel megjelent a ház előtt az autó, aggodalmasan kémlelted az eget, lesz-e délelőtti légiriadó. Az ég északnyugati csücskében felhők tornyosultak, de ez sem jelentett semmit. Azokban a hetekben már teljesen kiszámíthatatlan volt a bombázók felbukkanása, kezdetben csak éjszaka szelték át az eget, aztán éjszaka és délután, mostanság a nap minden szakában megjelentek. A felhős idő sem számított többé. A város felett köröztek, néha akkor is, ha jövetelüket nem jelezte a légiriadó. Megtanultál velük élni.

Az autóúton rendőrök ellenőriztek, ki kellett nyitni az üres csomagtartót. Megmutattad a kórházi beutalót. Egykedvűen legyintettek, mehettek, mondták. Mindig tegeztek, a háború alatt különösképpen. Újvidék előtt még erősebb ellenőrzés várt rátok, rendőr a rendőr mellett állt. Izgultál, jó lenne mielőbb a kórházba érnetek, továbbá az sem mellékes, hogy mielőbb távozzatok az olajfinomító környékéről, hiszen azt az utóbbi időben hevesen bombázták. A gépek után nagy füstoszlop maradt, s a széliránytól és légáramlástól függött, hogy a város mely részére ülededik le.

A vérsűrűség-ellenőrzés jó eredményt mutatott, legközelebb június 30-án jöjjetek, közölte a szakorvos. Latolgattad, vége lesz-e addigra a háborúnak. Remélted a végét, de lassanként semmiféle elképzelésed nem volt, valójában meddig is tarthat még. Június? Július? Vagy elhúzódik egészen télíg? Azon kaptad rajta magad, hogy fokozatosan a propaganda hatása alá kerültél, csak azt hajtogattad magadban, hogy ki kell tartani. Indulatok vissza, anyád nehezen lélegzett, beléd kapaszkodott, siessünk haza, mondta. Hosszú idő után először hallottad a szájából a szót, hogy haza. Anikó elbúcsúzott, kiszállt a kocsiból, otthon vár majd. Felkaptad a fejed, hol otthon? Igen, az albérlésben, válaszolja. Nem a saját lakásokban. Időközben viszont ellenőrzi, hogy ott rendben van-e minden.

Anyád meg sem szólalt a kocsiban, egyik kezét a karodra helyezte, a másikkal pedig a kis táskáját szorongatta. Elkérted tőle a szemorvos receptjét, új szemüveget írtak ki neki, de csak Újvidéken váltható be. Akkor majd többet nézi a televíziót is, vigasztaltad. De csak a fejét rázta. Az utóbbi hetekben nem olvasott újságot, a televíziót is csak ritkán kapcsolta be.

Szentmás előtt ért el benneteket a légiriadó, kiszáratva felmorajlottak a bombázók is. Közel voltatok az átjátszótoronyhoz, számoltad a másodperceket. Ha a közelemben bomba robban, anyád szíve biztosan felmondja a szolgálatot, akkor sohasem tudod magadnak megbocsátani ezt az utat. Csak távoli robbanásokat hallottatok Új-

vidék felől, feltételezted, hogy az olajfinomítót vagy a Zezelj nevű vasúti hidat célozták megint. Eszed magad, hol érte el Anikót a légitámadás. Lopva anyádra pillantasz, észreveszed, hogy ő is téged fürkészhet.

Hazaértetek, bevezetted anyádat a szobába, leült az ágyra, fáradtan tekintett maga elé. Ösztönösen érezte, hogy féltél az úton. Nem félek, mondta maga elé, de miattam nem kellett volna maradnod. Nem volt elég ez a tíz év?, kérdezte. Apád még 1954-ben a kivándorláson törte a fejét, egyre csak azt hajtogatta, hogy nincs semmi keresnivalója itt. Ausztráliában vagy Kanadában akartunk letelepedni, akkor biztosan másképpen alakult volna a sorsunk.

Bólintasz, Ausztrália, Kanada. Érted, mit akart mondani. Felidézted a gyerekkori történeteket, mind arról szólt, hogy a faluból sokan akartak oda kitelepülni; Ausztráliába vagy Kanadába, egyszóval minél messzebbre. Legendák születtek a dúsgazdag földikről, akiknek sikerült. Erről álmodoztak a szegények, a II. világháború előtt, akinek szerencséje volt, átvergődött az óceánon, küldte haza a csomagokat, a viseltes ruhákat a rokonoknak, akik egymásra acsarkodva kapkodták szét a cuccot. Mindig összeszólkóztak azon, hogy kinek mi jár, ami gyakran többéves haragot szült. Nem voltak összhangban ezek az emlékek azokkal a történetekkel, amelyeket évtizedeken át a bácskai írók terjesztettek a szülőföldre való hűségéről.